

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

Op Geopad

naar

Het Zuilensteinse Bos bij Leersum

waar grafheuvels een vrij hoog stuwwalplateau verlevendigen

Deze brochure over een bosrijk smal stuwwalgedeelte noordoostelijk van Leersum is aflevering 075 van een reeks gewijd aan gebieden waar ook de bodem en het reliëf ons duidelijk laten zien welke invloed natuurlijke processen en de mens er op de ontwikkelingen hadden.

Aangegeven wordt waaruit een en ander valt af te leiden. Speciale aandacht krijgt daarbij een route waar dit goed kan worden waargenomen en wij dus op geopad kunnen gaan.

Het meest tot de verbeelding spreken daarbij de tamelijk steile stuwwalflanken, enkele (groepen) vrij grote grafheuvels en enige rechte beukenlanen, waar de geomorfologische gesteldheid van de stuwwal over grotere afstand kan worden overzien.

De informatie is gebaseerd op veldverkenningen en onderzoeksresultaten. In sommige gevallen zijn meerdere mogelijke verklaringen gegeven voor het ontstaan van aardkundige verschijnselen. Niet alles namelijk werd al grondig onderzocht en niet altijd zijn bepaalde mogelijke oorzaken uit te sluiten.

Inhoud

Voorwoord	3
Om welk en wat voor gebied gaat het?	3
De natuurlijke ontwikkeling.....	3
De invloed van de mens.....	7
En nu op geopad.....	10
Samenvatting.....	12

Voorwoord

Wie wil weten waardoor een gebied werd zoals het nu is, kan veel hebben aan hetgeen de Aarde erover vertelt. Zowel de grond onder onze voeten als het reliëf om ons heen bieden daar vaak allerlei informatie over. Daarbij tonen ze behalve effecten van natuurlijke processen ook de invloed die de mens op de ontwikkelingen uitoefende.

Om profijt te hebben van de informatiebron Aarde moeten wij haar taal wel verstaan. Bij een wandeling naar Het Zuilensteinse Bos kan deze brochure dan als een soort tolk fungeren. Ze is aflevering 075 van een reeks vergelijkbare uitgaven over gebieden waar de bodem- en reliëfkenmerken ons veel te zeggen hebben.

In elke aflevering wordt eerst iets over de ligging en aard van het betreffende gebied meegedeeld. Dan volgt een hoofdstuk over de natuurlijke processen die er plaatsvonden en de invloed die de mens op de ontwikkeling van het gebied had. Hierna wordt een wandelroute beschreven waar bodem en reliëf de geschetste ontwikkeling duidelijk laten zien. Een dergelijke route wordt wel 'Geopad' genoemd.

De reeks brochures met beschrijvingen van zulke routes verschijnt dan ook onder het motto 'Op Geopad'. Om het gebruik van de brochures te vergemakkelijken worden de teksten van de afleveringen telkens met een aantal situatieschetsen verduidelijkt.

Om welk en wat voor gebied gaat het?

Het bosrijke wandelgebied ligt op een plateauachtig stuwwalgedeelte ten noordoosten van Leersum. De ondiepe ondergrond bestaat er overwegend uit door landijs opgestuwde grindrijke (rivier)afzettingen. Verantwoordelijk voor de opstuwing was het Scandinavisch landijs dat zo'n 130.000 jaar geleden een groot deel van Nederland overdekte.

Even ten westen en oosten van het wandelgebied vergrootte smeltwater van het landijs dwarslaagten van het stuwwallichaam tot een pas. Elders zorgde smeltwater voor het ontstaan van enkele geulen en dalletjes. Bovendien vormde het waarschijnlijk de bovenaan de stuwwalflanken voorkomende kommetjes. Daar worden overigens ook prehistorische grafheuvels aangetroffen.

In de pas tienduizend jaar achter ons liggende laatste ijstijd bemantelde de wind een zuidwest-noordoost lopende zone van het stuwwalgedeelte met fijne zanden. Na de laatste ijstijd raakte het gebied bedekt met bos dat later onder invloed van allerlei menselijke activiteiten weer vrijwel verdween. Er voor in de plaats kwamen gras- en heidevegetaties die zich met name op de droge windzanden echter ook niet overal wisten te handhaven. Als gevolg hiervan zouden de afgelopen eeuwen lokaal zelfs enige tijd verstuingen optreden. Waar dit het geval was ontstond een min of meer pokdalig landschap.

De eigenaren van het landgoed Zuylestein begonnen in de zuidoosthoek van het gebied al voor 1850 met herbebossingen. Aan de noordwestkant werd een groot aaneengesloten gebied bij de Scherpenzeelse Weg echter pas in de loop van de 20ste eeuw beplant.

De natuurlijke ontwikkeling

De invloed van zich uitbreidend landijs

De noordoostelijke omgeving van Leersum ligt op de Utrechtse Heuvelrug. Aldus noemt men het in de provincie Utrecht gelegen deel van een hooggelegen natuurrijke zone die van de Gooise kust tot voorbij Rhenen reikt. Kenmerkend voor de zone is de aanwezigheid van een enkele kilometers breed en plaatselijk tientallen meters hoog rugsysteem dat overwegend met bos en heide is begroeid terwijl er ook vrij grote oppervlakten bebouwd raakten.

Evenals de hoogten van het aangrenzende Gooi dankt de Utrechtse Heuvelrug zijn ontstaan primair aan de Scandinavische landijsmassa's die zich zo'n 150.000 jaar geleden over een groot deel van

ons land gingen uitbreiden. Vanuit het gebied waar wij nu de Gelderse of Centrale Vallei vinden schoven ze allerlei eerder door water (en wind) neergelegde afzettingen opzij. Die sedimenten kruiden dan scholsgewijs tegen andere afzettingen omhoog. Aldus ontstonden om de Centrale Vallei zogenaamde stuwwallen. De door het ijs opgestuwde afzettingen vormen in het noordelijk deel van de Utrechtse Heuvelrug een aantal afzonderlijke kleine hoogten. Zuidelijk daarvan begint ongeveer op de lijn Den Dolder - Amersfoort een 34 kilometer lange stuwwal die tot voorbij Rhenen reikt en daar later door de grote rivieren werd ondergraven.

Het is deze stuwwal waarop ook een deel van het wandelgebied is gelegen. Leersum ligt ongeveer halverwege de vrij lange stuwwal waarom wij de glaciale rug naar deze plaats hebben genoemd. Men zou hem echter ook de stuwwal Amersfoort - Rhenen kunnen noemen. Van de vrij lange stuwwal doen de contouren benoorden de spoorlijn Utrecht-Arnhem aan een paddenstoel of letter T denken. Daarbij is "de steel" noord-zuid georiënteerd. Westelijk van Maarn buigt de stuwwal om in de richting van Rhenen. Dit betekent dat hij dan een ongeveer oostzuidoostelijke koers gaat varen. Er is daarbij wel sprake van kleine fluctuaties van de oriëntatie.

Het oppervlak van de stuwwal vertoonde aanvankelijk bundels kleinere ruggen die min of meer in elkaars verlengde lagen en van elkaar gescheiden waren door pasachtige dwarslaagten. Het zich via de Gelderse Vallei uitbreidende landijs heeft de stuwwallen niet alleen gevormd maar ook tijdelijk overdekt. Hierbij werd het oppervlak ervan étagegewijs geëgaliseerd. Oorzaak hiervan was waarschijnlijk een laagsgewijze zijdelingse expansie van de landijstongen die des te sterker kon zijn naarmate minder tegendruk van het voordien gevormde stuwwallichaam werd ondervonden. Door de glaciale egalisatieprocessen vertoont het oppervlak van de stuwwallen terrassen en plateaus wat kenmerkend bleek voor een belangrijk deel van onze glaciale ruggen.

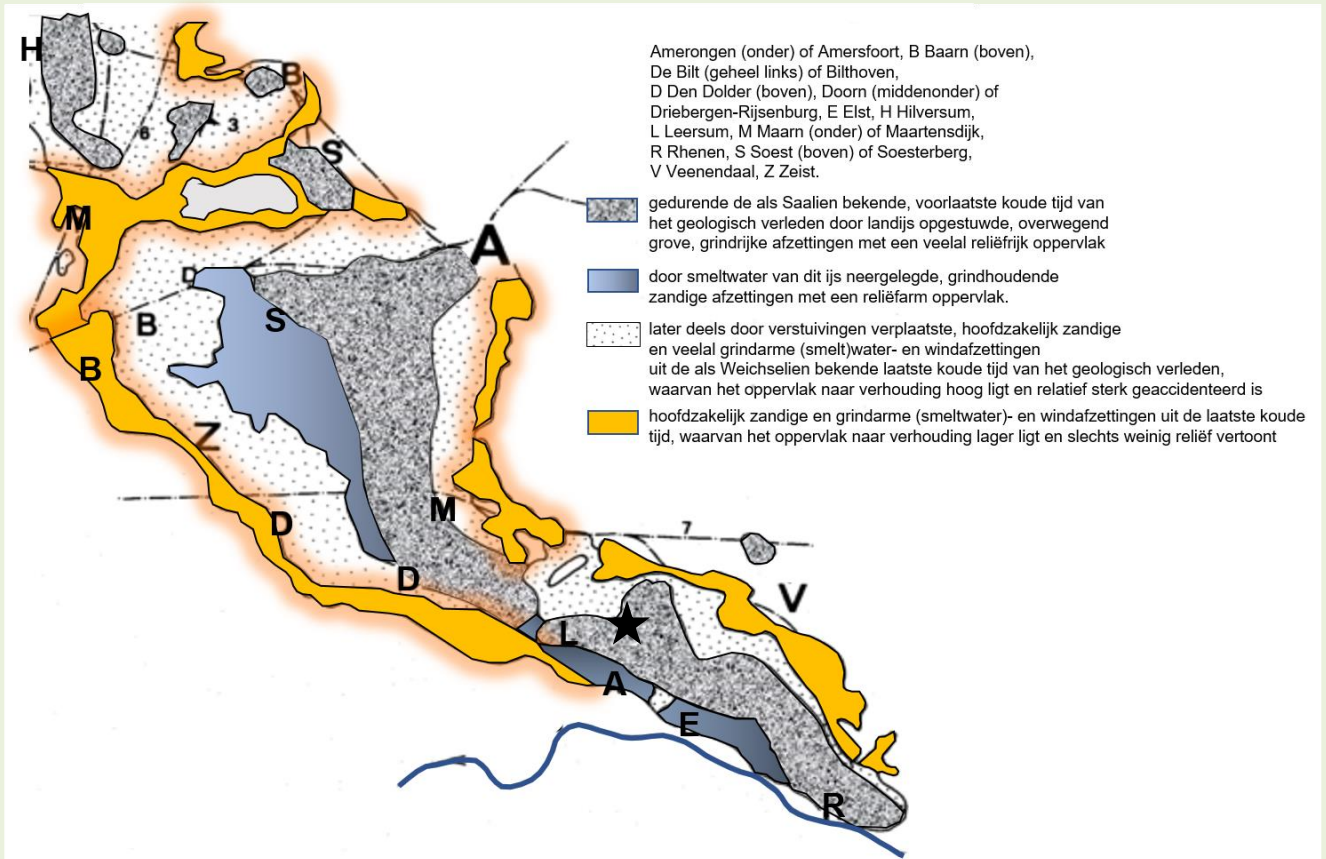
Het niveau tot waar de veelal plateauachtige culminaties van de Leersumse stuwwal reiken varieert van 23 tot 69 meter boven N.A.P. In de omgeving van Leersum varieert ook de breedte van de stuwwal nogal. Daarbij vertoont ze noordwestelijk van het dorp zelfs een brede natuurlijke coupure voor het ontstaan waarvan ijssmeltwater mede verantwoordelijk was. De coupure is bekend als de Darthuizerpoort. De ligging van de gestuwde afzettingen ter weerszijden van de coupure vormt een aanwijzing dat het gelobde front van het opdringende Scandinavische landijs er tijdelijk een afzonderlijk tongetje vormde.

Het wandelgebied lag aan de zuidoostkant van dat tongetje. Pal ten oosten van de Darthuizerpoort is de stuwwal van Leersum maar smal en ook niet erg hoog. Een en ander vormt een aanwijzing dat de kleine ijslob maar weinig afzettingen voor zich uit behoefde te schuiven. Aan de zijanten had het ijslobje dus meer te verhapstukken. Het geomorfologisch effect hiervan was dat de stuwwal ter plekke van het Zuilensteinse Bos aanmerkelijk hoger en breder werd dan benoorden Leersum.

Voorbij de pas aan de westkant van het wandelgebied manifesteert hij zich daarbij eerst als een terras dat in de 20ste eeuw helaas werd aangetast door kleinschalig graven naar grind en enkele grotere ontgroningen. Aan de andere zijde van de verharde Scherpenzeelse Weg rijst daar het plateau bovenuit waarop een groot deel van het Zuilensteinse Bos is gelegen.

Evenals veel andere stuwwalplateaus vertoont het enkele afzonderlijke culminaties. Hiervan reikt de meest westelijke tot 46 meter boven N.A.P. Iets hoger zijn twee andere bij de oostrand van het bos. De meest noordelijke van die culminaties reikt tot ruim 52, de andere tot 48 meter boven N.A.P. Over de geomorfologische gesteldheid van ons vrij imposante stuwwalplateau valt verder nog op te merken dat het enigszins geleed is en bij de culminaties enkele uitstulpingen vertoont.

De ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug

Op het globale overzichtskaartje is te zien dat de langste stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug ongeveer een kilometer ten westen van het wandelgebied door een coupure wordt onderbroken. Ook vertelt het kaartje ons dat de stuwwallen van de heuvelrug vrijwel geheel worden omgeven door jongere smeltwater- en windafzettingen. Het oppervlak ervan vertoont onder meer benoorden de Zuylensteinse Kop plaatselijk veel grillig reliëf doordat er in historische tijd (opnieuw) verstuivingen optraden. De breedte van het nog duidelijk boven de jongere afzettingen uitstekende deel van de lange stuwwal bedraagt ter hoogte van de Zuylensteinse Kop bijna twee kilometer.

Evenals diverse andere stuwwallen van Centraal en Oost Nederland bestaan die van de Utrechtse Heuvelrug hoofdzakelijk uit grof grindhoudend zand terwijl lokaal ook kleilagen voorkomen. Het waren vooral rivierafzettingen die door het expanderende landijs werden opgeschoven. De gestuwde afzettingen van de Utrechtse heuvelrug behoren tot de in geologische kringen onderscheiden Formaties van Kedichem, Sterksel en Urk. Van de genoemde formaties is die van Kedichem het oudst en reeds honderdduizenden jaren geleden gevormd. In deze formatie domineren fijnzandige lagen en kleipakketten.

De wat jongere Formatie van Sterksel is over het geheel genomen grofzandig en grindhoudend, soms zelfs zeer grindrijk. Klei komt er slechts zeer plaatselijk in voor. De Formatie van Urk ontstond na die van Sterksel. Ook deze afzetting is overwegend grofzandig maar iets armer aan grind terwijl er meer fijnzandige klei- en veenlagen in voorkomen. De grove zanden van de formatie zijn meestal nogal bont van kleur.

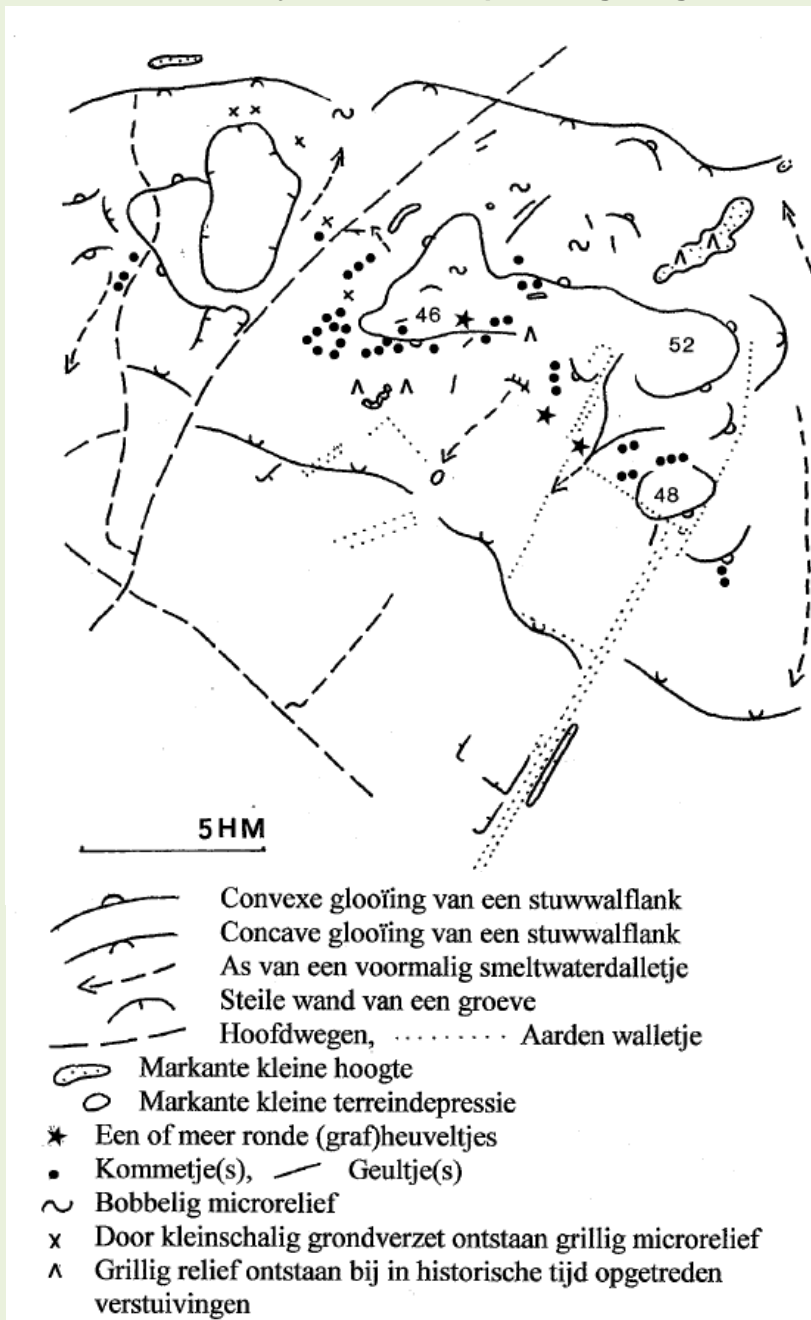
Terwijl de rivierafzettingen van de Formaties van Kedichem en Sterksel zowel door de Maas als de Rijn kunnen zijn afgezet werden die van de Urkse formatie alleen door laatstgenoemde rivier gevormd.

De invloed van smeltwater

Behalve het afzettingen opstuwend landijs hebben ook smeltwater en de wind een rol gespeeld bij de vormgeving van de Utrechtse Heuvelrug. Smeltwater deed dit zowel bij de verdwijning van het ijs als in de 10.000 jaar geleden geëindigde laatste koude tijd van het geologisch verleden toen Scandinavisch landijs ons juist niet meer bereikte maar wel geregeld dikke pakketten (verijzende) sneeuw werden gevormd.

Het ijssmeltwater vergrootte de laagten van het stuwwalreliëf tot valleien terwijl het vooral in de laatste ijstijd actieve sneeuwsmeltwater een belangrijke rol speelde bij de vorming van kleinere dalen. De vallei- en dalvorming was in de over het algemeen doorlatende ondergrond slechts goed mogelijk wanneer begroeiing (vrijwel) ontbrak en bodemijs water belette snel diep weg te zakken. Onder de huidige klimaatomstandigheden is alleen op van begroeiing ontdane steile hellingen sprake van watererosie.

Het reliëf van de Zuilensteinse Kop en omgeving

Van enkele stuwwalkruinen is de hoogteligging in meters boven N.A.P. vermeld.

Microreliëf werd slechts indicatief aangegeven. Bovendien kon het voorkomen ervan nog niet overal worden nagegaan.

Het afgebeelde gebied ligt op en bij een overwegend wnw-ozo georiënteerd stuwwalgedeelte uit de voorlaatste ijstijd. Noordelijk van zowel Leersum als Amerongen wordt het gemarkeerd door een pas. Tussen beide passen manifesteert het stuwwaloppervlak zich als een enigermate geled plateau met enkele uitstulpingen. Dit stuwwalplateau reikt aan de oostkant van het afgebeelde gebied tot ruim 52 meter boven N.A.P. Aan de westzijde wordt het plateau van de pas bij Leersum gescheiden door een terras dat deels door ontgravingen werd verlaagd.

De sterk geaccidenteerde delen van het stuwwaloppervlak worden plaatselijk verlevendigd door kleine kommen of geultjes. Met name een zuidwest-noordoost lopende zone van het stuwwaloppervlak raakte in de laatste ijstijd onder droge koude klimaatomstandigheden bedekt met fijne windzanden die in historische tijd plaatselijk (opnieuw) onderhevig waren aan verstuiwingen.

Het oppervlak van het stuwwalplateau kreeg daardoor lokaal een pokdalig uiterlijk. Op de hogere delen van het stuwwalplateau liggen enkele (groepen) markante grafheuvels. Aan de noordkant wordt het afgebeelde stuwwalgedeelte begrensd door een terras met jongere smeltwater- en windafzettingen waarvan het oppervlak op veel plaatsen slechts betrekkelijk weinig geaccidenteerd is. Er zijn echter ook plekken met aanmerkelijk meer en nogal grillig reliëf dat zijn huidige geomorfologische gesteldheid vooral dankt aan in de historische tijd opgetreden verstuivingen.

In het stuwwallichaam van het wandelgebied werden slechts weinig dalletjes gevormd. Bovendien zijn ze maar kort en niet erg markant. Het smeltwater spreidde het overwegend grofzandige en grindrijke materiaal dat het meenam onderlangs de buitenflanken van de stuwwallen over de ondergrond uit. Aldus ontstonden waaiers afzettingen. Voor zover deze door ijssmeltwater werden gedeponneerd worden ze sandur genoemd. Liever een Nederlandse term gebruikende geïnteresseerden duiden deze soort geofenomenen echter ook wel aan als (ijs)smeltwaterwaaiers.

Op stuwwallen als die van de Utrechtse Heuvelrug komt ook allerlei natuurlijk ogend microreliëf voor dat zijn ontstaan te danken zou kunnen hebben aan smeltwater. Het meest tot de verbeelding spreken daarbij de (reeksen) kommetjes die sommige markante bolle hellinggedeelten verlevendigen. Gezien de ligging van de geschetste geofenomenen op bolle stuwwaloppervlakken is het niet vreemd te veronderstellen dat hun ontstaan verband hield met de rek die het ijs er ondervond. Dit wordt begrijpelijk als wij ons realiseren dat die rek leidde tot het ontstaan van spleten en deze zich bij het afsmelten van het ijs verwijdden tot kloven. Smeltwater dat in de kloven stortte kan dan immers de ondergrond hebben uitgekolk.

De invloed van de wind

Behalve smeltwater heeft in het Weichselien ook de wind de geomorfologische gesteldheid van het stuwwallenlandschap nogal beïnvloed. Dit kon het geval zijn wanneer de bodem kaal, droog, grindarm en niet door ijs aaneengekit of met sneeuw bedekt was. De wind voerde een deel van het zandige materiaal dat hij aanvoerde met sneeuw mee. Evenals het ijssmeltwater spreidde de wind het door hem meegenomen overwegend zandige materiaal plaatselijk over grote aaneengesloten oppervlakten als een mantel over oudere afzettingen uit waarna smeltwater het soms nog weer verspoelde.

Aldus ontstonden de zogenaamde (verspoelde) dekzanden. Met name wanneer hun genese onder drogere condities plaatsvond manifesteren zij zich echter ook als kleine duinachtige heuvels en ruggen. In en bij het wandelgebied werden er ook enkele gevormd. Het zal duidelijk zijn dat in de windvormingen nauwelijks grof grind voorkomt.

Op het stuwwalplateau van het Zuilensteinse Bos vinden wij de windafzettingen voornamelijk in een zone die van Leersum naar het noordoosten loopt. Verderop gaat ze over in een paraboolachtig systeem waarvan de bolle zijde zich aan de oostkant bevindt. Noordelijk van het stuwwalplateau vormen de windafzettingen de "bovenbouw" van het brede, laag gelegen terras dat de opgestuwde afzettingen van de Utrechtse Heuvelrug scheidt van de Gelderse Vallei.

De invloed van de mens

De invloed van boerengemeenschappen

In en bij het gebied van de Utrechtse Heuvelrug is de mens al lang geleden actief geweest. Hiervan getuigen tienduizenden, ja zelfs enkele honderdduizenden jaren oude (vuur)stenen werktuigen die te Leersum en in de groeven bij Veenendaal en Rhenen werden gevonden. En verder onder meer talrijke grafheuvels die over vrijwel de gehele lengte van de heuvelrug worden aangetroffen en ook bij Leersum voorkomen. Sommige liggen in het wandelgebied waar ze bovenaan de zuidzuidwestelijke stuwwalflank zijn te vinden.

De meeste grafheuvels van het Zuilensteinse Bos liggen in enkele groepen bij elkaar. Mogelijk bleven er nog meer behouden dan thans bekend is omdat ze enkele eeuwen geleden door stuifzand bedekt kunnen zijn geraakt.

Evenals andere gebieden met droge zandgronden werd de Utrechtse Heuvelrug sinds de bronstijd gaandeweg vrijwel geheel ontbost en vele eeuwen overwegend als (gemeenschappelijke) grasgrond gebruikt. Steppe- en heidevegetaties gingen nu domineren. Met name onder de heide leidde dit tot een sterkere uitloging van de windzanden. De aanvankelijk zo veel mogelijk zelf in hun eerste levensbehoeften voorzienende boerenhuishoudens hadden vroeger overigens primair belangstelling voor gebieden waar zowel akkerbouw als veeteelt kon worden bedreven en bovendien hooioogsten mogelijk waren.

In verband hiermee vestigden de boeren zich in pre- en vroeghistorische tijd bij voorkeur in gebieden waar als grasland te gebruiken vochtige gronden dichtbij voor de akkerbouw geschikt wat droger land lagen. Zulke situaties werden bijvoorbeeld onderlangs de Utrechtse Heuvelrug aangetroffen. Ter plekke van het huidige Leersum is daarom al vele eeuwen geleden een zone ontgonnen. Zoals gebruikelijk zouden de boerderijen daarbij tussen het akkerland en de belangrijkste weidegronden worden gesitueerd.

Hoelang geleden in het Leersumse al sprake was van permanente landbouw weten wij nog niet. Rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat de nederzetting uit de ijzertijd dateert. In de omgeving van het dorp werden namelijk op meer dan een plaats sporen van bewoning uit die prehistorische periode gevonden. Dit was onder meer bij de Utrechtse Baan en in het zuiden van het Zuilesteinse Bos ter plekke van De Blaasbalg het geval.

Door de vondst van een merovingisch grafveld bij de Bentincklaan werd duidelijk dat Leersum in ieder geval reeds in de Vroege Middeleeuwen bestond. De oudst bekende vermelding van het dorp dateert uit de elfde eeuw toen de plaats in een goederenregister van de Duitse abdij Werden Hlareshem werd genoemd. Het eerste deel van de naam wijst evenals het algemeen voorkomende toponym laar of lare op ontginning dan wel exploitatie van een bosgedeelte.

Sinds de Hoge Middeleeuwen werden de grotere aaneengesloten oppervlakten akkerland als die van Leersum veelal gemeenschappelijk geëxploiteerd. Dergelijk akkerland werd in Midden Nederland veelal eng genoemd. Het zachtglooiende akkerland zuidwestelijk van het Zuylesteinse Bos is een restant van zo'n eng.

De droogste en/of reliëfrijkste gronden bleef een definitieve ontginning tot cultuurland (lang) bespaard. Wel zouden ze eeuwenlang gemeenschappelijk door de boeren worden gebruikt om er hout vandaan te halen, schapen of ander (klein)vee te laten grazen en plaggen te steken. Daarbij werden de plaggen na met stalmest te zijn vermengd gebruikt om de vruchtbaarheid van tot akkerland ontgonnen gronden op peil te houden. Met name op de voedselarme dekzanden was dit geregeld nodig.

Door het afplaggen van heidegronden werden de podzolen op veel plaatsen steeds dunner waarbij ze uiteindelijk soms zelfs verdwenen. Er kwam dan kaal zand aan de oppervlakte te liggen dat bij droog, winderig weer ging stuiven. Als gevolg hiervan zouden de podzolen van de droge grindarme zandgronden de afgelopen eeuwen ook door winderosie aangetast of met stuifzand overdekt worden. In het wandelgebied was dit ook het geval. Als gevolg hiervan werden de dekzandvormingen uit de laatste ijstijd er ten dele zelfs onherkenbaar verminkt. Hun oppervlak kreeg dan een min of meer pokdalig uiterlijk.

De invloed van grootgrondbezitters

Sinds de Vroege dan wel Volle Middeleeuwen zouden kerkelijke of adellijke en later ook welstandige "burgerlijke" grootgrondbezitters veel invloed op de landschapsontwikkeling uitoefenen. Kerkelijke instellingen die gronden in het Leersumse bezaten waren de Duitse abdijen van Werden en Fulda alsmede het convent van Sint Servaas te Utrecht. Aan de oostkant van Leersum hebben later vooral de eigenaren van de bestuurlijk belangrijke landgoederen Zuylestein en Amerongen invloed uitgeoefend op de landschapsontwikkeling.

Daarbij konden de boeren de gemeenschappelijke graasgronden blijven gebruiken zolang de eigenaren ervan ze niet nodig hadden voor hun eigen plannen. Meestal ging het er dan om ze voor de houtteelt te gaan gebruiken.

Op Zuylestein stond zuidelijk van de Rijksstraatweg een burcht. Onbekend is wie hem liet bouwen. Wel weten we dat hij rond 1350 bewoond werd door Wouter van Zuylen die leenman was van de Utrechtse bisschop. In de loop der eeuwen kwam het slot herhaaldelijk in andere handen. Vermeldenswaard is in dit verband vooral de verkoop in 1630 aan Prins Frederik Hendrik. De Staten verhieven Zuylestein toen tot een zogenaamde vrije heerlijkheid. Dit betekende dat Zuylestein niet langer onder Amerongen ressorteerde maar een zelfstandige bestuurlijke eenheid werd.

De prins schonk het slot na het te hebben vergroot aan zijn zoon Frederik die de kasteeltuinen uitbreidde. Door de latere uitbreidingen werd het slot Zuylestein een imposant kasteel. Een markante blikvanger was de forse rechthoekige toren met zijn opvallende peervormige spits. De van zadeldaken voorziene vleugels van het kasteel werden gedecoreerd door renaissancestrapgevels. Hoe het slot er later uitzag is goed te zien op een omstreeks 1710 gemaakte gravure van D. Stoopendaal en een litho van T. Soeterik uit 1829.

In de Tweede Wereldoorlog werd het kasteel door enkele bombardementen verwoest. Een poortgebouw, orangerie, speelhuis, portiers- en tuinmanswoning overleefden het oorlogsgeweld echter. Evenals trouwens de muur om het rechthoekige kasteelterrein. Een aantal jaren geleden is het kasteel in eenvoudige vorm herbouwd. De nieuwe behuizing kwam daarbij niet op precies dezelfde plaats te staan als waar zich het kasteel bevond.

Het bosrijke park van Zuylestein vertoont nog veel kenmerken van de rechtlijnige tuin-en landschapsarchitectuur uit de 17de en 18de eeuw. Tot Zuylestein behoort ook de voormalige ridderhofstad Waaienstein waar een oude korenschuur bewaard bleef.

De eigenaren van de landgoederen Amerongen en Zuylestein hebben een pioniersrol gespeeld bij de herbebossing van hun bezittingen. De nieuwe bossen zouden lang voor een belangrijk deel als eikenhakhout worden geëxploiteerd. De beplantingen werden aanvankelijk veelal door aarden walletjes tegen het wild en (klein)vee van de gemeenschappelijke graasgronden beschermd. Een groot aantal van die walletjes bestaat nog.

Een van de eerste opgaande bossen die werd aangeplant was waarschijnlijk Het Wafelijzer. Dit in de zuidoosthoek van het wandelgebied gelegen bosgedeelte werd al in 1664 op een kaart aangegeven. Het dankt zijn naam ongetwijfeld aan het feit dat de contouren ervan aan een wafelijzer deden denken. Vanuit de Rijksstraatweg loopt een meer dan één kilometer lange door aarden wallen geflankeerde kaarsrechte beukenlaan naar het oude bosgedeelte.

Een ander relatief oud deel van het Zuilensteinse Bos is 't Half Eiken. Dit terrein ligt tussen Het Wafelijzer en de Scherpenzeelse Weg. Een groot deel van het Zuilensteinse Bos is pas in de loop van de 20ste eeuw aangeplant. Van dit jongere bos zijn een aantal percelen later niet meer gedund. De bomen gingen er elkaar dan ook belemmeren in hun groei. Bij de verdere uitbreiding van het Zuilensteinse Bos verdwenen de flauwbochtige karresporen die de graasgronden met de Scherpenzeelse Weg verbonden. Er voor in de plaats kwam een fijnmaziger ontsluitingspatroon van (overwegend) rechte wegen. De meeste rechte wegen of weggedeelten werden daarbij evenwijdig aan elkaar getraceerd.

Met name in de buurt van de oude Scherpenzeelse Weg is vroeger kleinschalig naar grind gegraven. De plekken waar dit gebeurde kenmerken zich nu door een grillig reliëf met kuilen en storthopen. In de 20ste eeuw werd het terras westelijk van de Scherpenzeelse Weg op enkele plaatsen grootschaliger ontgrond. Het Zuilensteinse Bos is tegenwoordig eigendom van Staatsbosbeheer. Daarbij ressorteert het onder de boswachterij Amerongse Berg. Deze is genoemd naar een enkele kilometers ten oosten van het Zuilensteinse Bos oprijzende heuvel.

De kruin van die culminatie is het hoogste punt van de Utrechtse Heuvelrug. Het Staatsbosbeheer heeft de grafheuvels van het Zuilensteinse Bos in de negentiger jaren van de vorige eeuw ontdaan van houtgewas en gerestaureerd zodat ze visueel landschappelijk nu goed tot hun recht komen. Onlangs werd op de noordflank van de stuwwal een smalle strook bos gekapt omdat aldus een fraai uitzicht kon worden gecreëerd over de lager gelegen bossen van het Ginkelduin en een groen deel van de Gelderse Vallei.

De vroegere en huidige hoofdverbindingen

De dwars door Leersum lopende Rijksstraatweg is in feite onderdeel van een eeuwenoude interlocale verbinding die ook van grote betekenis was voor het lange afstandsverkeer tussen Utrecht, Arnhem en Keulen. De verbinding bestond reeds in de 10de eeuw toen hij bekend was als de Via Regia, Koningsweg en Grote Heerweg. Later werd de zowel interregionale als interlocale verkeersroute onder andere aangeduid als de Bovenweg, Hogeweg, Amerongsche Weg, Dorpsstraat, Utrechtse Weg, Nieuwe Straatweg en Straatweg van Utrecht naar Arnhem.

Met de benamingen Boven- en Hogeweg werd ze onderscheiden van een verbinding die op een wat lager niveau de (zuid)zuidwestflank van de Utrechtse Heuvelrug volgde en later voor een groot deel verdween. De Achterweg is er mogelijk een restant van. In de Franse Tijd kreeg de oude verbinding een keizerlijke status.

En nu op geopad

Route 5,7 km. Voor de GPS RouteYou versie, klik [hier](#).

Voor degenen die met eigen ogen een representatief beeld van het Zuilensteinse Bos willen krijgen beschreven wij een grotendeels gemarkeerde boomvormige route van zo'n 5,7 kilometer. De stam van de "boom" wordt gevormd door het bijna 500 meter lange pad dat de Rijksstraatweg even ten zuidoosten van Leersum met het bosgebied verbindt. In het bos volgen we vooral trajecten van de er gemarkeerde wandelroutes. Daarbij wordt ook in overweging gegeven een extra ommetje van 500 meter te maken. Langs de route staan enkele bankjes. We beschrijven de route vanuit de Rijksstraatweg.

1. Vanuit de bushalte lopen we via een weg door het oude akkerland van Leersum naar het Zuilensteinse Bos. Daarbij passeren we intussen een pompstation van de waterleiding. Waar de weg het bos induikt gaan we rechts de rood gemarkeerde Zuilensteinroute van Staatsbosbeheer een tijdlang bewandelen. Deze volgt eerst zo'n 400 meter de bosrand. Vervolgens gaat de rode route links het bos in waar ze spoedig rechtsaf slaat. De route brengt ons daarna naar een T kruising met een kaarsrechte oude hoofdontsluiting van het bosgebied. Het is een laan die aan beide kanten door een aarden walleetje wordt geflankeerd.

2. Op de T-kruising slaan wij linksaf. Voor ons zien we de laan dan de steile zuidwestflank beklimmen van het stuwwalplateau waarop een groot deel van het Zuilensteinse Bos is gelegen. De plateaus ontstonden doordat het Scandinavisch landijs dat zo'n 150.000 geleden een groot deel van Nederland begon te overdekken de laagpakketten die het tegenkwam schubsgewijs opschoof en de bovenzijde van de ribbelzones die daarbij ontstonden later als een bulldozer egaliseerde.

3. Bovenaan de helling adviseert de markering ons linksaf te slaan. We volgen dan even de bovenrand van het gelede stuwwalplateau om vervolgens af te dalen naar een vallei waarin enkele geultjes werden gevormd. Aan de overzijde van de vallei slaat de rood gemarkeerde route weer rechtsaf. Links lopen wij dan langs een deel van de zuidwestelijke stuwwalflank waar enkele grafheuvels werden ontdekt en gerestaureerd.

4. De wandelroute brengt ons intussen naar een T-kruising waar we even naar links gaan om niet lang daarna op een X-kruising weer rechtsaf te slaan. We zijn dan inmiddels terechtgekomen op het hoogste deel van ons stuwwalplateau dat vlakbij de route zelfs tot ruim 52 meter boven NA.P. reikt. Doorlopend bereiken we echter al spoedig de bovenrand van de noordelijke plateauflank. Ons pad wordt er gekruist door de blauw gemarkeerde Geerenbergrouete van Staatsbosbeheer die wij links gaan volgen.

a. Wie ook graag kennis wil maken met een deel van de noordelijke stuwwalflank waar een tegen het einde van de laatste ijstijd gevormd systeem oude (wind)zandruggetjes enkele eeuwen geleden door verstuivingen werd verminkt adviseren wij echter eerst even een extra ommetje te maken. De blauwe route moet dan niet links maar rechts worden gevolgd.

Even later bereiken wij de door een vrij grillig reliëf gekenmerkte zone met de verminkte zandruggetjes waar schuin linksaf wordt geslagen. Langs en tussen de hoogten van de "verbouwde" ruggen lopend dalen we ook de stuwwalflank een eind af. Op een gegeven moment brengt de blauwe route ons weer terug naar het deel van de stuwwalflank waar de wind in het recente verleden nauwelijks een geomorfologische rol speelde. Het grillige reliëf maakt dan plaats voor de zachtglooiende terreinvormen van de stuwwalflank en nog authentieke delen van de zandruggetjes. Doorlopend komen we nu spoedig terecht op het verlengde van de vanwege het ommetje verlaten rode route. We slaan dan linksaf om te kunnen terugkeren naar de plek waar wij de hoofdroute van onze wandeling in de steek lieten.

5. De nu blauw gemarkeerde hoofdroute van ons geopad weer verder volgend lopen wij westwaarts zo'n vijfhonderd meter bovenlangs de noordelijke stuwwalflank. Vrijwel halverwege worden wij rechts verrast door een uitzicht over de vrij steile helling naar het bosrijke laaggelegen terras van het Ginkelduin. Helemaal op de achtergrond is bij goed zicht dan enig hoog opgaand groen van de Gelderse Vallei te zien. Het uitzicht ontstond door het kappen van een strook bos langs een van de hellingafwaarts lopende kaarsrechte ontsluitingswegen.

6. Zo'n 250 meter voorbij het uitzicht kruist de blauwe Geerenbergrouwe op het westelijk deel van het stuwwalplateau andermaal haar rode naar Zuilenstein genoemde collega. Vanaf deze kruising volgt ons geopad links laatstgenoemde route weer. Al snel komen wij dan terecht op een kruispunt waar links voor ons een groep gerestaureerde grafheuvels de aandacht trekt.

7. Wie nu snel terug wil naar de plek waar onze wandeling werd begonnen moet op de kruising rechtdoor blijven lopen. Na 1250 meter bereikt hij dan de Rijksstraatweg. Wij adviseren echter rechts nog een ommetje te maken door het geomorfologisch zeer interessante westelijk deel van het bos. Hiervoor laten wij de gewoon rechtdoor lopende rode route andermaal even in de steek. Na op de kruising rechtsaf te zijn geslagen leidt een hoofdontsluiting ons naar de verharde Scherpenzeelse Weg. Uiteindelijk bereiken we daarbij de noordwestelijke flank van het stuwwalplateau die we een eindje afdalen. Even voor de verharde weg wordt echter linksaf geslagen. In de omgeving van de T-kruising, waar wij dit doen komt allerlei natuurlijk of door grondverzet ontstaan microreliëf voor. Het meest intrigeren daarbij een kleine trog en geulsysteempje. Een groot deel van het microreliëf wordt echter door een dichte vegetatie gemaskeerd.

8. Door bij de T-kruising linksaf te slaan moeten we de noordwestelijke flank van het stuwwalplateau weer gaan beklimmen. Dit gebeurt echter diagonaal dus niet zo snel. Het pad brengt ons naar een kruising waarbij de bovenrand van het stuwwalplateau over korte afstand 150 graden draait. Ter plekke van deze kromming komen veel kommetjes en vrij langgerekte kuilen voor. Op de kruising gaan we opnieuw linksaf maar honderd meter verder rechts de zuidelijke stuwwalflank afdalen. Via een gefaseerd naar links draaiend pad bezoeken wij dan (andermaal) de zone waar het stuwwalplateau in de laatste ijstijd door de wind werd bezand en in het recente verleden plaatselijk nog weer verstuiwingen mogelijk waren. De verstuiwingen leidden op de zuidelijke stuwwalflank onder meer tot het ontstaan van een markant dijkachtig ruggetje dat door het pad wordt gesneden.

9. Voorbij de verstoven zone komen we onderaan de stuwwalflank terecht in een gebied met oude bospercelen die door aarden walletjes werden gemarkeerd. Even later volgt dan het in paragraaf 7 aangekondigde weerzien van de hoofdontsluiting en rode wandelroute die we bij de zwerm grafheuvels verlieten. Door rechtsaf te slaan kunnen wij nu ook snel terug naar de Rijksstraatweg. De rode route zal daarbij tot de bosrand trouw gebleven worden.

Door de wandeling leerden wij de reliëfkenmerken kennen van een bosrijk stuwwalplateau met een diagonaal er overheen lopende zone zandige windafzettingen die enkele eeuwen geleden plaatselijk nog weer onderhevig waren aan verstuiwingen. Het meest tot de verbeelding spraken daarbij ongetwijfeld een uitzicht over de vrij steile noordoostelijke stuwwalflank de goed zichtbare grafheuvels kommenzwerm in het zuidwesten en ruim een kilometer lange kaarsrechte beukenlaan van het oudste bosgedeelte.

Samenvatting

Het wandelgebied ligt op een overwegend wnw-ozo georiënteerd stuwwalgedeelte uit de voorlaatste ijstijd. Noordelijk van zowel Leersum als Amerongen wordt het gemarkeerd door een pas. Tussen beide passen manifesteert het stuwwaloppervlak zich als een enigermate geleed plateau met enkele lage culminaties dat tot ruim 52 meter boven N.A.P. reikt. Aan de westzijde wordt het plateau van de pas bij Leersum gescheiden door een terras dat deels door ontgrondingen werd verlaagd.

De sterk geaccidenteerde delen van het stuwwaloppervlak worden plaatselijk verlevendigd door kleine kommen of geultjes.

Met name een zuidwest-noordoost lopende zone van het stuwwaloppervlak raakte in de laatste ijstijd onder droge koude klimaatomstandigheden bedekt met fijne windzanden.

Aan de noordkant wordt het stuwwalgedeelte van het wandelgebied begrensd door een terras met jongere smeltwater- en windafzettingen waarvan het oppervlak op veel plaatsen slechts betrekkelijk weinig geaccidenteerd is.

Bovenaan de zuidwestelijke stuwwalflank herinneren enkele groepen grafheuvels aan de prehistorische landbouwnederzettingen die in de lagere delen van het gebied lagen. Onderaan de zuidwestelijke stuwwalflank ligt nog een relict van de als engen bekende complexen oud akkerland die de Leersumse boeren eeuwenlang gemeenschappelijk beheerden. De droogste en/of reliëfrijkste gronden zouden eeuwenlang gemeenschappelijk door de boeren worden gebruikt om er hout vandaan te halen, schapen of ander (klein)vee te laten grazen en de plaggen te steken die vermengd met stalmest werden gebruikt om de vruchtbaarheid van het schrale akkerland op peil te houden.

Met name bij de oude Scherpenzeelse Weg werd ook naar grind gegraven.

Het vrij intensieve gebruik van de onontgonnen gronden leidde tot een geleidelijke verdwijning van de natuurlijke bossen die dan plaats maakten voor heide- en steppevegetaties. Waar door het afplaggen droog grindarm zand aan de oppervlakte kwam te liggen werden zelfs verstuivingen mogelijk. Ter plekke van de dekzandgordel kreeg het oppervlak van het stuwwalplateau daardoor lokaal een pokdalig uiterlijk.

Na de Middeleeuwen zouden ook de eigenaren van de bestuurlijk belangrijke landgoederen Zuylestein en Amerongen invloed gaan uitoefenen op de ontwikkeling van het gebied. Daarbij konden de boeren de gemeenschappelijke graasgronden blijven gebruiken zolang de eigenaren ervan ze niet nodig hadden voor hun eigen plannen. Meestal ging het hen er dan om ze voor de houtteelt te gaan gebruiken. De eerste herbebossingen werden omgeven door aarden walletjes om ze tegen het wild en vee van de graasgronden te beschermen.

Omstreeks 1890 was het gebied van de Zuylensteinse Kop en omgeving nog over een flinke aaneengesloten oppervlakte begroeid met heide. Bos kwam toen voornamelijk in het oosten en zuiden van het afgebeelde gebied voor. Daar was het gebied ook het meest omsloten door paden.

Bezuiden de Rijksstraatweg stond op de overgang van de zandgronden naar het rivierengebied de imposante burcht van Zuylestein die in de Tweede Wereldoorlog werd verwoest. Voor degenen die rustig wandelend een representatief beeld van het Zuylensteinse Bos willen krijgen beschreven wij vanuit de Rijksstraatweg een grotendeels gemarkeerde boomvormige route van zo'n vijf kilometer.

Alle rechten met betrekking tot de tekst en het kaartmateriaal uit deze uitgave berusten bij stichting Telluris. Persoonlijk gebruik van de uitgave is toegestaan maar niet voor zakelijke en commerciële doeleinden tenzij dit schriftelijk met de rechthebbende(n) is overeen gekomen. Voor de foto's is de rechthebbende Stichting Geopark Heuvelrug i.o. of haar rechtsopvolger.